

АНАЛІЗ ПОТЕНЦІАЛУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

М. ГЕДІН

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5031-8207>

Київський національний лінгвістичний університет

У статті узагальнено та систематизовано теоретико-методологічні основи релігійного туризму, його потенційні можливості та показано територіальний аспект розвитку. Релігійний туризм є невід'ємним пунктом у сучасній індустрії туризму. Люди всього світу все частіше вибирають паломницькі та екскурсійні тури по релігійних центрах. Спираючись на аналіз існуючих досліджень проблеми релігійного туризму, який здійснювався переважно у контексті історико-релігієзнавчих та туристологічних напрацювань, у роботі представлений культурологічний підхід до розкриття сутності означеної проблеми, який спирається на такі засадничі принципи як міждисциплінарність, регіоніка, персоналізм, діалогізм як аспект широкої проблеми спілкування, постійне удосконалення понятійно-категоріального апарату. Виявлено, що кількість християн у світі збільшується, і вони становлять основну частку серед паломників. Схарактеризовано основні релігійні центри України, показано найбільш привабливі для релігійних туристів святі ікони Божої Матері та святі джерела. Методологія дослідження полягає у застосуванні культурологічного, феноменологічного та релігієзнавчого методів у виявленні сутності паломницького туризму в системі сучасного гуманітарного знання. Наукова новизна роботи полягає в розширенні понять релігійний туризм, паломництво, релігійно-філософське краєзнавство та їхнього впливу на формування сучасної туристичної галузі. Релігійний туризм як соціокультурний феномен приваблює унікальними умовами для ознайомлення з різними релігіями та культурами; налагодженням діалогу, дружніх зв'язків з представниками інших культур та переконань з різних країн, що дозволяє порівнювати соціокультурний досвід.

Ключові слова: культурологічний аналіз, культуротворчий потенціал, релігійний туризм, паломництво, конфесія, функція, досвід, морально-правовий чинник.

The article generalized and methodological bases of religious tourism, its potential abilities and shown territorial aspect of its development are discovered and systematized. Religious tourism is not an integral part of the modern tourism industry. People all over the world are increasingly choosing pilgrimage and sightseeing tours of religious centers. Based on the analysis of the existing research of the problem of religious tourism, which were carried out mainly in the context of historical-religious and tourism studies, the thesis presents a cultural analysis of the definition of the essence of the problem of religious tourism, which is based on the following fundamental principles: interdisciplinarity, regionality, personalism, dialogism as an aspect of a broad problem of communication, the continuous improvement of the conceptual-categorical apparatus. The article reveals that the number of Christians in the world is growing and Christians are the majority among pilgrims. The study shows that the majority of Ukrainians are Christians and there are great possibilities for religious tourism development. The author shows the most attractive icons of The Mother of God and saint springs among religion tourist. The methodology of the research applies cultural, phenomenological, and religious studies methods in revealing the essence of pilgrimage tourism in the system of modern humanitarian knowledge. Scientific novelty of the work expands the concepts of spiritual tourism, pilgrimage, religious, and philosophical ethnography and their influence on the formation of the modern tourism industry. Religious tourism as a sociocultural phenomenon attracts unique conditions for familiarizing with different religions and cultures; establishing a dialogue, friendly relations with representatives of other customs and beliefs from different countries which allows comparing socio-cultural experience.

Key words: cultural analysis, cultural potential, religious tourism, pilgrimage, confession, function, experience, moral and legal factor.

Релігійний туризм як соціокультурний феномен приваблює унікальними умовами для ознайомлення з різними релігіями та культурами; налагодженням діалогу, дружніх зв'язків з представниками інших культур та переконань з різних регіонів та країн, що дозволяє порівнювати соціокультурний досвід; позитивними емоціями, які дозволяють людям відчувати себе в нових життєвих умовах. Релігійний туризм

формує толерантність та більш адекватне розуміння життя. Специфічним фактором соціально-культурного планування релігійного туризму є його інтеграція в державну культурну політику, спрямовану на зменшення соціальної напруженості в країні та підтримку культурної спадщини.

Незважаючи на те, що ринок релігійного туризму почав свій активний розвиток лише десятиріччя тому, люди всього світу все частіше вибирають паломницькі та екскурсійні тури по релігійних центрах. Релігійний туризм має потужний соціально-культурний потенціал та соціокультурну потребу – це ціннісний статус будь-якої людини, яка відчуває потребу в культурних, релігійних та рекреаційних об'єктах, необхідних для духовного, ідейного та фізичного існування. Крім того, релігійний туризм є засобом соціалізації людини. Наприклад, під час подорожі відбувається процес засвоєння індивідом системи знань, норм, цінностей інших культур, що дозволяє йому функціонувати як повноправному члену суспільства, котрий духовно освоює і духовно присвоює культуру цивілізації. Туризм допомагає індивіду або групі засвоювати ціннісні орієнтації і загальні норми поведінки, перетворювати їх у мотиви і діяльнісні принципи соціальної активності. В результаті відбувається етична інтерналізація особистості.

Актуалізація потреби теоретичного осмислення релігійного туризму обумовлена рядом причин: планетарний характер розвитку подорожей, необхідність наукового обґрунтування релігійного туризму, узгодження різних підходів до вирішення загальних завдань туристичної галузі загалом і релігійного туризму зокрема. Релігійний туризм має особливе значення для розвитку внутрішнього туризму в Україні, оскільки викликає великий інтерес з боку не лише віруючих, а й інших верств населення. Адже цілком закономірним наслідком тривалого панування в суспільстві атеїстичних ідей та ідеологічних приписів в оцінці релігійних явищ, антирелігійної пропаганди і порушення конституційного принципу свободи совісті є посилені увага до тих явищ, які довгий час перебували під забороною.

У сучасних умовах проблема розвитку туризму набуває особливої актуальності для поліпшення економіки в окремих країнах, посилення контактів між представниками різних конфесій. Це стосується й України, де відбувається формування особливого уявлення про релігію як про фундаментальний вимір буття, що визначає світорозуміння значної частини людей. Серед культурних форм і явищ, які мають базове значення, релігія, як відомо, посідає помітне місце. Звичайно, демократичне суспільство стає гуманним і по-справжньому цивілізованим лише за умов наповнення усіх сфер життя специфічними моральними цінностями. Україна згідно із законом "Про свободу совісті та релігійні організації" забезпечує своїм громадянам права та свободу совісті, прагнучи до нормалізації державно-конфесійних відносин. Нині зміст і призначення багатьох культових об'єктів набуває свого первинного сенсу, вони стають об'єктами поклоніння і об'єктами пізнання. Релігійні цінності – це частина культурної спадщини і об'єкти туризму одночасно.

Поступово в нашій країні простежуються суттєві зміни в релігійному житті, відбувається переосмислення у ставленні суспільства до релігійних інституцій, спостерігається становлення діалогу щодо міжконфесійних та державно-конфесійних відносин. Формування в Україні громадянського суспільства та правової держави потребує послідовної, цілеспрямованої політики у процесі міжрегіональних відносин у соціумі. Вони мають ґрунтуватися на конституційних положеннях і державних правових актах, які захищають свободу совісті, релігійні свободи та права національних меншин, створюють сприятливі умови для забезпечення спокійного співіснування всіх релігійних конфесій в Україні¹.

Україна постає перед іноземним туристом країною самобутньої культури, історії, традицій. Українська духовно-культурна спадщина, закарбована в пам'ятках сакральної культури, демонструє, у що вірили, чим жили, у чому вбачали розраду, спасіння і свій шлях до Бога багато поколінь українських євреїв, вірмен, німців, угорців, греків, а також, кримських татар, кримчаків. Основа їх духовності, здавна зафіксована в костелах, мечетях, синагогах, церквах і монастирях України, потребує сьогодні нового прочитання. Звичайно, що розділена з минулого між різними політичними і культурними впливами сучасна Україна, постаючи розмаїтим культурним осередком, передбачає встановлення нових комунікативних засобів для посилення інтеграційних процесів. Одним із таких дієвих чинників може стати релігійний туризм.

Проблематика релігійного туризму не достатньо висвітлена в українській науковій літературі. Це проблеми наукової рецепції об'єктів релігійного туризму, суті та специфіки релігійного туризму як явища комунікації, сукупності впливів його об'єктів на людську особистість, ціннісно-сислового об'єкту людської особистості, який актуалізується завдяки мандрівкам об'єктами релігійного туризму, етичний кодекс поведінки в культових місцях, проблеми історичної пам'яті, співдії з громадами всередині полікультурного суспільства та багатьох інших, які тією чи іншою мірою пов'язані з сутністю релігійного туризму.

Метою даного дослідження є аналіз історико-культурного потенціалу релігійного туризму в Україні, визначення проблемних питань його розвитку, особливостей організації та перспектив в Україні.

Ще з часів перших цивілізацій дійшли свідоцтва про вірування у те, що молитва більш дієва у певних місцевостях, що мають те чи інше відношення до божества. Сакральність певних місць визначається їх роллю у становленні релігії. Вона пов'язана з подіями, що впливали на становлення віри, з діяннями святих, з певними чудесами тощо. Здавна вважалось, що їх відвідання наближає людину до Бога, тому що ці місця ніби обрані Ним для спілкування з людьми і на знак цього певним чином позначені (чудесами та іншими проявами). А люди, в свою чергу, позначали ці місця різними символами віри (камені, хрести, храми тощо). Тобто сакралізація певних місць є невід'ємною часткою кожної релігії.

Релігійний туризм вважається історично першим видом туристичних подорожей, що може бути віднесений до періоду формування світових релігій. Релігійний туризм – це самостійний вид туризму, який є складовою сучасної індустрії туризму. У релігійному туризмі прийнято виокремлювати два напрями діяльності – релігійний, пов'язаний з участю у подіях релігійного життя, що здійснюються за допомогою екскурсій, і паломницький, як подорож з метою відвідування святих і святих місць². За геопросторовою ознакою релігійний туризм класифікують як локальний, регіональний і світовий. На локальному рівні для релігійного туризму характерні одноденні поїздки, регіональному – короткострокові й світовому – тривалі й довгострокові.

Джерела релігійного туризму сходять до часів формування основних світових релігій: християнства, мусульманства, іудаїзму й буддизму. Туристичні потоки, пов'язані з іншими релігіями, незначні. Щороку у світі більше 220 млн осіб здійснюють паломництво, у т. ч. 150 млн – християни, 50 млн – мусульмани, буддисти, 20 млн – представники інших віросповідань³.

Поширення християнства в Україні супроводжувалося будівництвом численних культових споруд, які пізніше стали привабливими для релігійних туристів. Так, кінець XVII – XVIII ст. ознаменований початком масового будівництва кам'яних

споруд, яке майже не велося у центральній та східній Україні з першої половини XIII ст. Міста Київ, Чернігів, Переяслав, Полтава, Лубни, Харків та багато інших міст і сіл Гетьманщини, Слобожанщини одержують нові доміанти – величні барокові храми, монастирські комплекси, дзвіниці. Вони залишалися домінуючими спорудами аж до початку XX ст⁴. Так утворився певний архітектурний регіон з характерними тільки для нього формами. Українське бароко XVII – XVIII ст. стало втіленням національних традицій, форм, менталітету народу.

Значну частину релігійної спадщини України складають архітектурні пам'ятки, що збереглися до наших днів, більшість з яких є культовими спорудами. Два таких архітектурних комплекси – Києво-Печерська лавра і Софія Київська – рішенням ЮНЕСКО включені до реєстру світової культурної спадщини, хоча в Україні ще багато історико-культурних об'єктів заслуговує на зарахування до цієї почесної категорії. У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набуває популяризація національної історико-культурної спадщини, у тому числі релігійної, шляхом включення її об'єктів в інфраструктуру вітчизняного та іноземного туризму.

Україна в силу свого географічного і геополітичного становища перебувала під перехресними впливами азійсько-кочового, орієнтально-візантійського та європейського світів, по-різному інтегруючи впливи кожного з них. І все ж вирішальним вектором її соціокультурної і політичної орієнтації була європейська цивілізація. Включення історії України саме як важливий туризмознавчий компонент загальноєвропейського суспільного і духовного життя є важливим засобом поширення інформації про нашу країну у світі. Такий підхід є особливо актуальним сьогодні, в контексті намагань незалежної України відійти від однієї орієнтації у своєму політичному, економічному і культурному розвитку і відновити штучно перерваний зв'язок з європейськими країнами⁵.

Ось чому, перед сучасною туристичною галуззю України стоїть низка надзвичайно важливих завдань. Це систематизація і вивчення пам'яток історії та культури як екскурсійних об'єктів, остаточний вихід України із стану духовної ізоляції, в якій вона перебувала за радянських часів, подолання наслідків впливу комуністичних ідеологем в туристичній справі тощо. Не менш важливим завданням є інтенсивне поширення інформації про українську культуру як важливу туризмознавчу компоненту загальноєвропейського суспільного і духовного життя. Зважаючи на сьогоднішню політичну ситуацію в нашій країні, це завдання особливо актуалізується.

Крім того, слід наголосити, що Україна й сама залишила чимало яскравих зразків культури і мистецтва в багатьох країнах. Зокрема, з іменем доньки Ярослава Мудрого Анни, дружини французького короля Генріха I, пов'язане поширення культурних впливів Русі доби Ярослава Мудрого. Про це свідчить "Реймське євангеліє", написане кирилицею, яке привезла до Франції донька київського князя – королева Франції. Згодом, на цьому євангелії присягали французькі монархи під час коронації.

Лише в останнє десятиліття представники української діаспори активізували свою діяльність в плані популяризації української спадщини у Франції. Зокрема, 27 вересня 2013 року представники української церкви в Парижі на чолі з президентом Українського католицького університету єпископом Борисом, на пожертви українців з України, Франції, Англії, Сполучених Штатів Америки та Канади придбали церкву у Санлісі (45 км від Парижа) поруч з Абатством святого Венсана, яке заснувала королева Франції Анна Ярославна у 1060 році. При вході в Абатство стоїть перший пам'ятник Анні Ярославні встановлений вже після французької революції. Новий пам'ятник Анні Київській було відкрито у 2005 році президентом України Віктором

Ющенком. У тому ж році Санліс та Печерський Район Києва розпочали співпрацю як міста побратими.

Саме у Санлісі в XI столітті мешкала донька Ярослава Мудрого. У свій час Санліс був столицею і резиденцією французьких королів, в тому числі Гуго Капета та Людовика IX. У 1060 році королева Анна Київська засновала згадане вище Абатство Святого Венсана у Санлісі, аби подякувати за сина Філіппа, який згодом став відомим королем. Абатство збереглося до сьогоднішнього дня і стало приватним католицьким коледжем⁶. З листопада 2013 р. ця церква носить ім'я Бориса і Гліба, рідних дядьків Анни і функціонує як храм УГКЦ. При церкві діє культурний центр імені Анни, що представляє українську культуру та розвиває українсько-європейську співпрацю. Проектом передбачено, що у приміщенні церкви діятимуть виставки та відбуватимуться різноманітні культурні заходи.

Національні традиції у церковній архітектурі продовжуються і розвиваються за кордоном серед української діаспори. У країнах Західної Європи, в США, Канаді, Австралії та Південній Америці у 60-х – 80-х рр. будуються православні та греко-католицькі храми у модернізованих формах народного (західноукраїнського) та барокового зодчества. Найвідоміші споруди були зведені у США та Канаді архітектором Родославом Жуком. У своїх новітніх спорудах з сучасних будівельних матеріалів Жук використовував мотиви гуцульської, бойківської та лемківської дерев'яної сакральної архітектури. З'явилися такі унікальні будівлі, як церква Пресвятої Трійці у Кергонксоні, церква Св. Євхаристії у Торонто тощо. У деяких проектах архітектора можна пізнати силуети барокових храмів Києва (церква Св. Родини у Вінніпезі)⁷.

Туристично-екскурсійна робота в Україні в нових умовах стає важливим джерелом отримання знань про історію розвитку релігії в Україні, яка є духовним стрижнем будь-якої національної культури і об'єднавчою основою нації. Володіння відповідним масивом знань є необхідною умовою подальшого розвитку суспільства і збереження його культурних надбань.

Релігія – це феномен духовного життя, світоглядна основа, що відбивається в ідеалах, уявленнях, морально-етичних нормах та інших формах репрезентації історичного досвіду людства, які виконують регулятивну роль у життєдіяльності людини, формують її ставлення до навколишнього світу, спрямовують соціальну активність і поведінку. Тому незаперечною є роль релігійних уявлень у формуванні національної культури.

Питання розвитку релігійного туризму знайшло своє найбільш узагальнене відображення в окремих працях істориків, географів, мистецтвознавців, і викладені зокрема в навчальних посібниках, авторами яких є О.І. Шаблій, Л.Т. Шевчук, С.В. Павлов, О.О. Бейдик⁸.

В той же час, матеріал, присвячений конкретним проблемам розвитку релігійного туризму має надто загальний характер. Наприклад, статті Яроцького П.Л., Жданова Н.С.⁹, обмежуються лише висвітленням факторів, що сприяють становленню релігійного туризму.

Водночас, позиціонування України, як туристично привабливої держави є надзвичайно актуальною справою. Наша країна належить до тих, що можуть задовольнити найвибагливіші смаки іноземних туристів, забезпечивши належні умови організації пізнавального, ділового, оздоровчого, і, звичайно, релігійного туризму. Багатотисячолетня культурно-історична спадщина України, у тому числі релігійна, відображає все розмаїття її духовного життя, її популяризація сприяє всебічному розвитку суспільства в цілому.

Специфіка релігійного туризму втілена і в різних соціально-психологічних характеристиках подорожуючих індивідів і груп, а саме цей аспект рідко береться до уваги. Релігійні туристи, прочани, як правило, є колективом вірян зі схожими релігійно-світоглядними орієнтаціями, духовними, життєвими цінностями, усвідомленою релігійною та конфесійною ідентичністю. Під час прощі і спільних релігійних практик вони стають носіями певної субкультури, що ґрунтується на світоглядній та практично-обрядовій спільності; згуртовані установками взаємної підтримки колективної допомоги, спільних фізичних і духовних зусиль, МІ-відчуттям. Нерідко групи прочан закриті для іншівіруючих, прагнуть дистанціюватися не тільки від носіїв інакшої релігійної ідентичності, а й від місцевого населення, публічно демонструють свою інакшість. Натомість релігієзнавчі туристи – представники розбіжних світоглядних комплексів і конфесійних ідентичностей – у переважній більшості випадків формують різномірні за складом, вимогами, настроями, перевагами групи¹⁰.

Актуалізація потреби історико-культурного осмислення релігійного туризму обумовлена рядом причин: планетарний характер розвитку подорожей, необхідність наукового обґрунтування релігійного туризму, узгодження різних підходів до вирішення загальних завдань туристичної галузі загалом і релігійного туризму зокрема. Накопичений фактичний матеріал туристської діяльності потребує розгорнутої оцінки, упорядкування, узагальнення. Таку роль покликана відіграти теорія туризму (туризмологія), сутність якої полягає в обґрунтуванні основних теоретичних положень і концептуальних моделей видів туризму.

Загальні суспільні тенденції (розвиток промисловості, удосконалення транспортних засобів та шляхів сполучення, суттєві зрушення в способі життя населення, підвищення середнього рівня життя, зміни геополітичної ситуації та інші об'єктивні причини) сприяли збільшенню паломництва і, відповідно, переростанню сфери забезпечення релігійних потреб населення в індустрію, розквіт якої припадає на другу половину ХІХ ст. Саме в цей час туристи почали активно відвідувати і культові споруди різних релігій, при цьому людина, що відвідувала храм чи спостерігала релігійне свято, не обов'язково мала належати до конфесії, якій належав сам храм. Зрозуміло, що туристи, які практикували відвідання релігійних центрів, повинні були дотримуватись відповідних норм поведінки, щоб не ображати почуттів віруючих відвідувачів певного храму. Тобто поведінка, одяг туриста за встановленими нормами майже не відрізнялися від вигляду паломника.

Під релігійним туризмом слід розуміти види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і до релігійних центрів, які знаходяться за межами їх генетичного формування і розвитку у тій чи іншій країні¹¹.

Релігійний туризм поділяється на два основні різновиди:

1. Паломницький туризм;
2. Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості.

Християнство має багату культурну і духовну спадщину. Багато країн світу володіють численними християнськими святинами і пам'ятками, музейними культурними цінностями, які приваблюють туристів. Особливості релігійного туризму в християнстві, інтенсивність поїздок залежать від політичного становища в країні, рівня соціально-економічного розвитку, матеріального добробуту громадян, їх соціального та професійного становища. Також на поїздки релігійних туристів впливає географічне положення і клімат у місцях поїздок.

Паломництво завжди вважалось найвищим проявом особистої духовності, служіння вірі та ідеї. Паломники сприймаються як люди втаємничені, осяяні

небесною благодаттю, які своїм діянням прислужилися вірі і принесли з собою, у собі цю частку сакрального. Саме тому сприяння, допомога паломникам є здавна неодмінною рисою моральності.

Ще з часів перших цивілізацій дійшли свідоцтва про вірування у те, що молитва більш дієва у певних місцевостях, що мають те чи інше відношення до божества. Сакральність певних місць визначається їх роллю у становленні релігії. Вона пов'язана з подіями, що впливали на становлення віри, з діяннями святих, з певними чудесами тощо. Здавна вважалося, що їх відвідання наближає людину до Бога, тому що ці місця ніби обрані Ним для спілкування з людьми і на знак цього певним чином позначені (чудесами та іншими проявами). А люди, в свою чергу, позначали ці місця різними символами віри (камені, хрести, храми тощо). Тобто сакралізація певних місць є невід'ємною часткою кожної релігії¹².

Дослідження регіональних особливостей розвитку релігійного туризму варто проводити в кілька етапів:

1. Формування теоретико-методологічних основ суспільно-географічного дослідження релігійного туризму.
2. Оцінка чинників розвитку релігійного туризму.
3. Дослідження особливостей територіальної організації релігійного туризму.
4. Суспільно-географічне прогнозування та індикативне планування релігійного туризму.

Географічні дослідження в релігійному туризмі варто проводити з використанням трьох груп методів:

- 1) методи інформаційного забезпечення, зокрема, метод опитування та спостереження (для отримання необхідної інформації про стан об'єкта дослідження);
- 2) методи дослідження територіальних особливостей розвитку релігійної сфери, зокрема, методи класифікації, групування і відносних величин, наукової систематизації (для узагальнення та систематизації понятійно-термінологічного апарату науки), структурного аналізу і синтезу (для узагальнення виявлених тенденцій), статистичні методи та спеціальні методи статистичного аналізу (для обробки статистичної інформації), картографічні методи (для оцінки просторових відмінностей і залежностей);
- 3) методи прогнозування, розробки рекомендацій та обґрунтування заходів регіонального програмування, зокрема, експертні та фактографічні методи моделювання та прогнозування.

Слід зазначити, що паломницький туризм як соціокультурний і релігійний феномен синтезує в собі всі процеси, які відбуваються в суспільстві. За своїми внутрішніми характеристиками він є одним з культурних явищ, котрі розвиваються найбільш динамічно. Як й інші види туристичних подорожей, паломництво співвідноситься з різними сферами економічного, соціального і культурного життя суспільства. Серед причин паломництва можна виділити намагання реалізувати важливі для віруючих завдання: бажання зцілитися від душевних і фізичних недуг; помолитися за рідних і близьких; віднайти благодать; виконати богоугодну роботу; відмолити прощення гріхів; висловити подяку за отримані блага; проявити відданість вірі; прагнення до подвижництва в ім'я віри; знайти сенс життя та ін.. Паломництво передбачає зокрема дії в умовах особливих, добровільно взятих на себе труднощів, що символізують готовність людини пожертвувати матеріальними цінностями в ім'я вічних духовних. В індуїзмі, православ'ї та католицизмі отримали розвиток піші паломництва. Люди відправляються у подорожі, коли їм

недостатньо ритуальних дій у місцях звичайного середовища проживання. Термін “паломництво”, як вважають філологи, походить від слова “пальма” – гілки саме цього дерева привозили перші паломники християни, побувавши у Святій землі під час свята “Вхід Господній в Єрусалим”¹³. Під час тріумфального входу Ісуса Христа в Єрусалим віруючі усипали його шлях гілками пальми.

Загальні суспільні тенденції (розвиток промисловості, удосконалення транспортних засобів та шляхів сполучення, суттєві зрушення в способі життя населення, підвищення середнього рівня життя, зміни геополітичної ситуації та інші об’єктивні причини) сприяли збільшенню паломництва і, відповідно, переростанню сфери забезпечення релігійних потреб населення в індустрію, розквіт якої припадає на другу половину XIX ст.

У Західній Європі, особливо у Франції та Німеччині, у цей час щорічно організовуються паломницькі каравани до Святої Землі по 300-400 чол. Значно виріс потік православних паломників з теренів Російської імперії. Центром збору православних паломників стала Одеса, а морський шлях, яким вони діставались до Святої Землі, пролягав через Константинополь. Якщо на початку сторіччя їх щорічна чисельність не перевищувала кількох десятків, то в 1820 р. вона вже досягла 200 чол., а в 1840-х роках подвоїлась, склавши в кінці сторіччя майже 5 тис. чол.¹⁴.

У той час, як паломництво набрало сталих організаційних форм у другій половині XIX ст., паломники греко-католики західноукраїнських земель, що входили до складу Австро-Угорщини, чекали на цей момент аж до початку XX ст. Перше відоме нам паломництво було організоване в 1906 р. за участю митрополита Галицького архієпископа Львівського Андрія Шептицького при сприянні досвідченого організатора паломництва з Тиролю полковника Генріха ГімMLEма фон Агісбурга. Організаційні засади базувались на схемі тирольського товариства “Palastina Pilgerverein”, що до того організувало 9 аналогічних подорожей за європейськими стандартами того часу¹⁵.

Одним з важливих аспектів паломницьких поїздок є їх духовно-просвітницька спрямованість. Під час відвідування святих місць люди дізнаються про історію і духовні традиції монастирів і храмів, особливості богослужіння, святих і подвижників благочестя, чиє життя і діяльність були пов’язані зі святинами, які входять до паломницького маршруту. Паломництво відіграє також важливу загальноосвітню роль. Монастирі та храми на Русі завжди були не тільки місцем духовного діяння, а й культурними центрами. Тут віками накопичувалися книги, ікони, твори прикладного мистецтва, вироби народних ремісників. Монастирські і храмові будівлі були головними архітектурними пам’ятками своєї епохи – особливо до XVIII століття. Цікаво, що багато монастирів, навіть у період боротьби з релігією та розповсюдженням атеїзму, не дивлячись на втрату свого основного призначення, зберігали роль культурних центрів в якості музеїв.

У всі часи, починаючи з античності, туризм був унікальною діяльністю людини, пов’язаною з пізнанням довколишнього світу. Суть туризму полягає в тому, що людина безпосередньо, особисто, як сприймаючий суб’єкт, стає реципієнтом нового в результаті здійснення мандрівки, подорожі. В такому разі мета подорожі, заради якої здійснюється мандрівка, стає безпосередньо об’єктом сприйняття туриста, який є суб’єктом – активною сприймаючою стороною комунікації, а туризм в цілому є одним із проявів комунікаційної діяльності¹⁶.

Кінець другого – початок третього тисячоліття увійшов в історичний процес з нерозв’язаними, часом з вкрай загостреними етнорелігійними проблемами. Останнім часом світ дедалі частіше стикається з етнічними і релігійними

конфліктами. Релігійний екстремізм загрожує не лише окремим країнам і народам, а стали реальною загрозою світовому миру і міжнародній безпеці¹⁷. Етнорелігійні конфлікти спалахують майже на всіх континентах. Криваві зіткнення відбуваються між християнами і мусульманами у ряді країн Азії та Африки (Філіппінах, Індонезії, Замбії, Судані, Сомалі та ін.), на Балканах (в Боснії, Герцеговині, Косово, Македонії). Релігійний екстремізм спричиняє суспільну напругу і людські жертви в Індії та Пакистані (індуїстсько-ісламські зіткнення). Конфлікти у Середній та Центральній Азії (Узбекистан, Таджикистан, Киргизія, Афганістан) і на Кавказі значною мірою викликані релігійним екстремізмом, базою якого є ісламський фундаменталізм, що уже вписав криваві сторінки в новітню історію таких країн, як Алжир, Єгипет, Ліван та постійно підживлює палестино-ізраїльський конфлікт¹⁸.

Останнім часом терористичні акти релігійних екстремістів безпосередньо здійснюються проти туристів і туристських фірм та кампаній (Єгипет, Алжир, Ізраїль, Індія, Пакистан). У результаті окремі країни закривають свої кордони для міжнародного туризму, індустрія туризму в них занепадає, знищується його інфраструктура, а відтак виснажується державний бюджет, знижується життєвий рівень населення (прикладом можуть бути території колишньої Югославії, або події 1988 року в Єгипті, коли ісламські фундаменталісти розстріляли 54 туристів з Європи біля єгипетських пірамід, внаслідок чого цей регіон був закритим для міжнародного туризму).

Повалення тоталітарних режимів у Східній і Центральній Європі викликало вихід на поверхню проблем, що не розв'язувалися десятиліттями, оскільки були "законсервовані" диктаторськими режимами. Агресивні націоналізм і нетерпимість, ксенофобія і конфесійний шовінізм вирвалися на поверхню суспільного життя цих регіонів.

Сьогодні в Україні не існує значних перепон на шляху до співіснування різних народів, рас, культур, релігій тощо, держава усіляко перешкоджає проявам релігійного екстремізму, який завдає шкоди розвиткові міжнаціональних відносин. Нажаль, міжконфесійні конфлікти в Україні подекуди існують, хоча їх географія і динаміка значно звужилася і впала за останні роки, але вони не трансформуються у відкриті етнорелігійні протистояння. За даними Всесвітньої туристичної організації, щорічно здійснюють паломництво щонайменше 200 млн. осіб. З кожним роком в Україні також набуває популярності паломництво. Щорічно до лав паломників вливаються сотні тисяч людей. Специфіка паломництва визначається особливостями релігійної свідомості віруючих, що в свою чергу пов'язано з характером віроповчальної доктрини і культової практики тих чи інших регіональних напрямків. Отже, в умовах розвитку сучасної державної туристичної політики, колись втрачені традиції паломництва, освячені духовністю та справжньою вірою, в нашій країні набувають значного зростання.

В Україні здавна приймали паломників в її святих місцях. І українські паломники відвідували святі місця в далеких від неї землях. Це не був туризм у сучасному розумінні цього поліфункціонального явища. Але в ньому вже були закладені комунікативні, інформативні, інтегративні, соціальні та інші функції туризму. На українській землі, як засвідчують давні літописи і хроніки, побувало багато подорожуючих зі Сходу і Заходу. Крім того, у різних регіонах України збереглися історико-культурні пам'ятки різних релігій та етносів. Яскравим прикладом у цьому сенсі є регіон активного міжнародного паломницького туризму АР Крим, де зосереджені історико-культурні пам'ятки дохристиянських релігій, ісламу, іудаїзму, караїму, християнства. Вони притягальні, надто привабливі культурними і сакральними осередками для українців, євреїв, кримських татар, караїмів, кримчаків, інших вихідців з України та їхніх

нащадків, які проживають нині за її межами. Останніми роками ці люди здійснюють приватні і неорганізовані паломницькі поїздки до місць, пов'язаних з пам'ятними датами, подіями, визначними особистостями їхнього етноконфесійного минулого¹⁹.

В умовах конституційно закріпленої рівності релігій перед законом важливо не залишити поза увагою духовні надбання всіх церков, конфесій, що існують в Україні. Важливе місце в культурі України належить церковним пам'яткам національних меншин. Чимало культових споруд є архітектурними пам'ятками загальнонаціонального значення, які не можуть не бути враховані при розробці туристично-екскурсійних маршрутів. Це пов'язано не лише з необхідністю задоволення духовних потреб віруючих, а й забезпечує ознайомлення широких верств населення з розмаїттям духовного життя в Україні, історією релігійного життя в Україні і одночасно сприяє підвищенню культури міжконфесійних та міжнаціональних відносин²⁰.

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. почалося відновлення низки християнських святинь в Україні. Релігійні споруди, перетворені за радянських часів на склади, клуби або просто закриті поступово поверталися віруючим. Подією величезної ваги стало відновлення Успенського собору Києво-Печерської лаври, реконструкція якого завершилася у 2000 році. З відродженням Церкви поступово відроджувалися і традиції християнського паломництва. Першорядними об'єктами для паломницьких туристично-екскурсійних маршрутів ставали насамперед численні монастирі, що протягом історії були важливими осередками духовності на теренах України.

З кожним роком кількість новозбудованих храмів зростає. Починають з'являтися архітектори, які спеціалізуються на такому виді зодчества. У таких умовах, коли церковні споруди починають знов відігравати відчутну роль у забудові міст та сіл, підхід до храмового будівництва стає значно серйознішим. Роль та відповідальність архітектора перед суспільством значно зростає в умовах регенерації історичної забудови українських міст. Відповідно історичного середовища міста підбираються й проекти у тих чи інших історичних стилях.

У сучасному церковному будівництві досить відчутне продовження традицій псевдоросійської та візантійської архітектурних шкіл. Такого роду спорудами стали проекти каплиці Св. Миколая та церкви Іверської Ікони Божої Матері. Перший з них вирішений у типових псевдоросійських формах, а другий у формах візантійсько-балканської спадщини. Канонічних візантійсько-давньоруських форм надано і собору Георгія-Побідоносця у Макіївці Донецької області. Подібним чином зведено і собор у Борисполі²¹. Досить сувора споруда має хрестовокупольний п'ятибанний план. До 30-х р. ХХ ст. у Борисполі було декілька храмів у стилі українського бароко. Можливо у майбутньому зодчі повернуть цьому історичному місту його рідні архітектурні форми. Незрозумілим є звернення архітекторів до російських мотивів у будівництві Свято-Іллінського храмового комплексу у м. Славутич. Рафіновані форми дерев'яного церковного зодчества півночі Росії "а-ля-Кіжи" виглядають абсолютно чужими цьому краю. Теж саме можна сказати і про проект храму Святителю Миколі Чудодійнику у м. Чернігові. За задумом авторів старовинне українське місто має поповнитися прикладом новгородського церковного будівництва XIV – XV ст. Подібним чином вирішено проект і Свято-Сергіївського храму у Харкові. Таку велику кількість псевдоросійських та візантійських форм у культовій архітектурі цього краю можна пояснити впливом російської культури на регіон, Московського патріархату у місцевих приходах²². Та головним фактором здається рівень архітекторів, які проектують та споруджують храми. Він ще не досяг розуміння того, що є власне українська церковна архітектура і якою вона має бути.

З розширенням мережі туристичних послуг до здійснення паломницької подорожі з метою поклоніння як власним духовним святиням, так і святиням інших народів і культур залучається все більша кількість туристів. Це вплинуло на розвиток і формування сучасної теорії туризму (туризмології), згідно з якою різноманітність релігійних святинь, духовних центрів та різноманітних релігійних шкіл розглядається як надбання всього людства.

Як зазначають розробники і дослідники цієї теорії, в більшості випадків важко встановити чітку диференціацію мотивів, які спонукають людину XXI століття здійснювати подорож до релігійних святинь. Основою ж такої мотивації постає, насамперед, духовна потреба. Беручи за головний критерій туризмології насамперед туристичну подорож та ряд пов'язаних із нею послуг, під релігійним туризмом розуміється “вид діяльності, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, подорожуючих до святих місць і центрів релігійного поклоніння”²³.

Слід зазначити, що в більшості сучасних країн галузь релігійного туризму є досить розвинутою і прибутковою, і супроводжується державною підтримкою та приватними інвестиціями. Як уже згадувалося вище, у сучасного релігійного туризму є різновиди: паломництво й пізнавальні тури релігійної спрямованості.

За оцінками фахівців Всесвітньої туристської організації (ВТО), релігійний туризм через декілька років може зайняти до 20% світового туристичного ринку. Тим більше що паломників до святих місць зазвичай не бентежать навіть військові дії, що ведуться в районі святинь. Згідно з певними приписами, кожен православний повинен хоч раз відвідати Святу землю, побувати на горі Афон та ін.²⁴. Подібні настанови є важливими і для мусульман, яким необхідно здійснити хадж до Мекки. У давні часи паломництво мало приватний характер, і не забезпечувало необхідні для подорожування послуги. Відтоді багато змінилося, але на сучасному етапі туристичні послуги не завжди відповідають певним стандартам, що стали притаманними в'їзному туризму. Причинами цього є:

- недостатність власного досвіду по нормативно-правовому, науково-методичному забезпеченню розвитку релігійного туризму;
- недостатнє фінансування релігійного туризму;
- недостатня компетентність фахівців з його організації.

Проте, дані причини не є перешкодою зростання інтересу до релігійного туризму, що не оминуло і Україну.

Туристичні подорожі з релігійними цілями в Україні можуть охоплювати всі регіони країни, оскільки у кожній області є святі місця, в яких хочуть побувати паломники. Вони відомі своїми фізичними характеристиками, цілющими властивостями і явищами Святих, а також неповторною красою архітектурних ансамблів. Найбільш привабливими для релігійного туризму в Україні є Києво-Печерська та Почаївська Лаври. Зростають потоки туристів і паломників в Святі Гори, де розташований Святогірський Успенський монастир XVII–XIX ст., що отримав статус Лаври у 2004 р.

Також туристів приваблюють безліч православних святинь – храми, монастирі, які розташовані не тільки у великих містах, але й в невеликих містечках та поблизу сіл, серед мальовничої природи та ін. Так, знаковими об'єктами для розвитку релігійного туризму є: Манявський скит, пам'ятка архітектури XVII ст., поблизу с. Манява Богородчанського району, Гошівський монастир отців Василіян і церква Преображення Господнього на Ясній Горі у с. Гошеві Долинського району, монастир XVII ст. у с. Погоня (Тисменицький район), Караїмський цвинтар у Галицькому районі, приміщення Музею народного мистецтва і побуту Гуцульщини у м. Косів²⁵.

Високим релігійним, паломницьким та духовно-культурним значенням характеризується територія Львівської області, де варто виділити чотири паломницькі ядра: м. Львів, села Страдч, Крехів та Унів. За конфесійною належністю три паломницькі ядра є моноконфесійними – Страдч, Крехів та Унів перебувають під юрисдикцією УГКЦ, а Львів – поліконфесійне ядро, де зосереджено управлінські центри та паломницькі об'єкти низки конфесій. На території Львівської області розташований 21 паломницький центр. Серед них виокремлюємо п'ять міст обласного значення – Борислав, Дрогобич, Самбір, Стрий та Червоноград. Паломницькими центрами є також низка районних центрів – Жидачів, Жовква, Золочів, Мостиська, Радехів, Сокаль та Яворів. Із усіх об'єктів паломництва Львівської області розвинену паломницьку інфраструктуру мають 57 святинь, які розташовано у 24 населених пунктах. В адміністративному устрої конфесій це центри деканатів чи благочинь. За типом ресурсів паломництва тут переважно зосереджено чудотворні ікони та мощі святих і блаженних. Нерозвинену паломницьку інфраструктуру мають 49 об'єктів паломництва, розташовано у 44 населених пунктах. За типом поселень це переважно села, які значно віддалені від великих туристичних центрів. Щодо об'єктів це, здебільшого цілющі джерела, розташовані поза межами сіл, а також низка чудотворних ікон.

Об'єктами релігійного туризму та паломництва у Тернопільській області є Почаївська чудотворна ікона Божої Матері знаходиться в Успенському соборі Свято-Успенської Почаївської Лаври в м. Почаїв Кременецького району, Свято-Успенська Почаївська Лавра – ставропігійний чоловічий монастир Української Православної Церкви, Марійський духовний центр Зарваницької Матері Божої – Української Греко-Католицької Церкви, Церква святого Миколая в с. Збручанська Борівського району, Меморіальний комплекс в родинній садибі Патріарха УГКЦ Йосифа Сліпого тощо.

Значний потенціал для розвитку такої специфічної галузі бізнесу як релігійний туризм містить Житомирщина. На території області знаходяться визначні пам'ятки історії та культури – це Овруцький Св. Василівський храм (окремим фрагментом стін храму нараховується понад 900 років), римо-католицький монастир Кармелітів Босих у м. Бердичеві вважається неперевершеним архітектурним ансамблем на теренах всієї України, Чоповицький православний монастир відомий своїм чудодійним джерелом далеко на межах області, є місцем паломництва віруючих з усієї України.

До релігійних ресурсів крім матеріальних слід також віднести і духовні ресурси, такі як дива, які творяться в певних місцевостях, укріплюють вірян, а також благодать, яку відчувають віряни під час знаходження в святому місці. З даної точки зору унікальним є Миколаївський храм в с. Кулевча Одеської області, де знаходяться багато святинь, які здатні дивовижно укріплювати віру православних християн. Тут знаходяться мироточивий хрест, Казанська ікона Божої матері, біля якої на засохлих гілках лілії без води проростають живі квіти, Іверська ікона Божої матері, що кровоточить, Ікона Спаса Нерукотворного, що самооновилася, а також ікони цілителя Пантелеймона і мученика Георгія, образи яких відбилися на склі кіоту²⁶.

Як бачимо, різні регіони нашої держави мають значні перспективи для розвитку релігійно-паломницького туризму. На її території є достатня кількість сакрально-релігійних об'єктів для його подальшого розвитку та залучення нових потоків паломників, у тому числі й іноземних. Проте загалом туристично-паломницький комплекс в Україні є слабкими й недостатньо розвинутим у питаннях надання сервісних туристичних послуг. Це насамперед стосується матеріально-технічної бази, а особливо інфраструктури (включаючи заклади харчування та нічліжно-готельний сервіс). Остання потребує значного розширення та удосконалення,

незважаючи на часту невибагливість туристів-паломників, що інколи сприймається як необхідний елемент паломництва. Проте більшість туристів-паломників, зокрема західних (польських, чеських, словацьких), звикли до комфортабельних побутових умов і потребують сервісної системи обслуговування²⁷. Виникає багато проблем не тільки функціонально-господарчого, а й фінансового, юридично-правового змісту, оскільки переважна більшість об'єктів релігійних святинь є приватною власністю релігійних конфесій. Останні, згідно законодавства України, є відокремленими від держави й не завжди бажають співпрацювати з світськими туристичними фірмами та іншими туристськими структурами й підрозділами сфери послуг як державного, так і приватного сектора. Релігійно-паломницький туризм має значний вплив на фінансово-господарський комплекс та економіку деяких країн і регіонів світу. Сума іноземної валюти, яку паломники ввозять у країну, буває дуже значною, що йде на пожертвування релігійним структурам, дає заробіток місцевим жителям. Тому паломництво повинно всіляко стимулюватися не тільки церковними, а й державними підрозділами. Поряд із цим кожна держава, на території якої розміщуються відомі релігійні святині, повинна докладати зусилля для їх охорони та збереження. Тому потрібно постійно шукати нові форми та методи оптимізації туристичної релігійнопаломницької діяльності в регіонах держави.

Крім того, необхідно докладати чимало зусиль для підтримки святинь в належному стані, щоб їй красою насолоджувалися не лише місцеві жителі, а й туристи. Фінансова підтримка місцевих громад є основою популяризації, як релігійного, так і зеленого туризму, що потребує різноманітних заходів спрямованих на промоцію святинь, каплиць, хрестів як продукту сільського туризму (час то ця допомога є вирішальною для виживання святинь). Збережена краса цих перлин, художні форми, цінності, які вони несуть, а також їхня історія, забезпечать їм туристичну привабливість і збереження для наступних поколінь²⁸.

Сучасних паломників можна умовно поділити на дві категорії. До першої належать високоосвічені, які добре орієнтуються в реаліях церковносуспільного життя, чітко уявляють собі мету і значення паломництва. Друга категорія паломників – це люди, які нещодавно переступили поріг храму. Здійснюючи паломництво, вони керуються найрізноманітнішими джерелами інформації, у тому числі розповідями інших паломників, не завжди компетентними. На їхню мотивацію великий вплив здійснює характер подачі інформації.

Слід наголосити, що туристи, які вирушають у паломницьку чи екскурсійну поїздку, використовують різні засоби транспорту задля досягнення пункту (пунктів) прибуття. Це авіаційний, залізничний, автомобільний (автобусний), водний транспорт. У паломництві практикуються піші переміщення за визначеними маршрутами, від одного пункту до іншого. Все це потребує значних зусиль з розробки туристського продукту, тобто створення умов та організація подорожей є вкрай ускладненим процесом. Створення турпродукту починається із висунування ідеї, й прийняття рішень розробити туристичний пакет (туристичний пакет – комплекс послуг із розміщення, перевезенні, харчування релігійних туристів, послуги гідів, перекладачів та інші). Після прийняття рішення про створення туру (туристичного пакету), йдуть узагальнення кількох етапів розробки турпродукту: вивчення попиту на туристському ринку й визначення базових складових туру; розрахунок вартості туру (цінова політика); продаж (реалізація) туру, тобто просування його на ринок²⁹.

На початку відбувається створення концепції туру, вивчення основних тенденцій як в паломницькому туризмі так і в екскурсійному туризмі релігійної тематики. Вивчення якісно – кількісних характеристик туру: вид транспорту, наявність

коштів на розміщення, пункти харчування, об'єкти екскурсійного показу, культові споруди тощо. Поруч із попитом досліджується також пропозиція щодо пошуку та відбору для майбутнього туру первинних туристських послуг та його виробників і постачальників. Вивчаються релігійні центри, у яких прибудуть туристи. Важливі їх транспортна доступність, ступінь розвиненості інфраструктури, якість послуг тощо. При практичній організації паломницьких поїздок досліджуються особливості проведення культових заходів, а саме можливість прийняти в храмах, монастирях тощо. Під час створення туру важливо враховувати всі нюанси. Наприклад, окремі чоловічі православні монастирі приймають лише паломників-чоловіків тощо. У деякі індуські храми в Індії (чи його частини) пускають лише індусів, а Духовні Вчителі можуть бути відсутні у якийсь час року. У Мекку не дозволено в'їзд не мусульманам³⁰.

Коли завершено вивчення попиту й пропозиції на ринку складається вербальна модель (робочий проект) туру. Туроператор вибирає контрагентів, встановлює із ними контакт й починає переговори. Потім здійснюється просування турпродукту на туристському ринку. Створення системи заходів, спрямованої на попит й стимулювання збуту туристських послуг (збільшення продажів).

На українському ринку туризму вже сформовані туристичні структури (фірми, агенції), які займаються практичною організацією поїздок як прочан так і екскурсантів, і які спеціалізуються на наданні послуг у сфері релігійного туризму. Організацією переважної більшості турів для прочан традиційно займалися структури, які діють при паломницьких відділах епархій (це стосується християнських релігійних конфесій) та аналогічних структур інших релігійних конфесій (ісламської, буддійської та іншої направленості). Як правило для організації таких турів необхідно отримати дозвіл (благословення).

В Україні серед організаторів релігійного туризму і паломництва можна виділити три групи організацій: церковні (релігійно-конфесійні) структури різних рівнів, що займаються паломницькою діяльністю; світські громадські організації, що, зазвичай, пов'язані з релігійними організаціями; світські комерційно-бізнесові організації – підприємства, що іноді теж можуть бути пов'язані із церковними структурами, однак здебільшого діють самостійно³¹. Кожна із цих груп має свої суттєві особливості як щодо функціонування, так і щодо організації релігійно-туристичних чи паломницьких подорожей.

Зокрема, тури з релігійними цілями в Україні здійснюють туристичні фірми і Паломницький Центр Української Православної Церкви. Так, Паломницький Центр Української Православної Церкви включає 63 паломницькі служби, які здійснюють паломництво на території України та за кордоном. В п. 1 "Положення про паломництво і паломницькі служби Української Православної Церкви" (прийнятий Синодом УПЦ 26 серпня 2011 року, журнал № 65) сказано, що "паломництво, будучи одним з аспектів духовної діяльності Церкви, що йде корінням в глибоку старовину, являє собою форму богочитання і є реалізацією духовної потреби пастви в поклонінні святиням, участі в богослужінні біля святих місць, молитовному спілкуванні з віруючими інших Помісних Православних Церков як вираження єдності і соборності Православної Церкви, згідно з вченням Священного Писання, Вселенських соборів і святих отців"³²

В Україні нараховується близько 130 паломницьких відділів, служб, агентств, фірм. Географія пропонованих ними маршрутів охоплює всю територію України та усі країни Європи і Близького Сходу. У середньому одна така служба пропонує за рік приблизно 50 поїздок. Визначити кількість внутрішніх релігійних туристів

не є можливим. Якщо припустити, що усі активні віруючі здійснюють туристичні поїздки тільки з релігійними цілями, то їх частка у загальному туристичному потоці займає від 8,5% до 20%. Тоді на релігійний туризм припадає від 160 до 360 тисяч організованих поїздок і екскурсій, з яких 120–300 тис. – зарубіжні, і лише 25–60 тисяч – внутрішні. Виходить, що в Україні частка релігійного туризму в загальному туристичному потоці навряд перевищує 8–10%, але швидше за все – вона нижча³³. Тобто, рівень розвитку релігійного туризму в Україні як мінімум в два рази нижче, ніж у середньому в світі. Кількість іноземних паломників в Україну складає в середньому 60–70 тисяч, релігійно-пізнавальних іноземних туристів приблизно стільки ж. З них дві третини складають ізраїльтяни, російських паломників не більше 15% (8–10 тисяч паломників). За даними місцевих спостережень у 2015 році кількість релігійних туристів у Львові склала близько 700 тис. осіб, у Києві – близько 600 тис. осіб, у Почаєві – не більше 500 тисяч, у Зарваниці – до 500 тисяч, у Джублику – до 300 тисяч, у Святогірську – близько 100 тисяч³⁴.

Шляхом розробки національної мережі релігійних маршрутів, багато з яких мають міжнародне значення, туристичні фірми України спільно з церковними громадами різних конфесій здійснюють популяризацію церковної культури як невід’ємної складової національної культурної спадщини. В той самий час “невидимий імпорт” церковної культури інших країн сприяє більш чіткому усвідомленню своєї національної культурної самобутності. Таким чином, історико-культурні пам’ятки, що є об’єктами релігійного туризму, перетворюються на культурне надбання людства і є внеском України у скарбницю світової цивілізації.

Релігійні і громадські організації активно організують власне короткотривалі а також середньотривалі паломницькі подорожі. Довготривалі ж подорожі здебільшого організують самі паломники. Остання група організаторів релігійно-паломницького туризму – комерційні підприємства – найбільше представлена туристичними фірмами. Зазначимо, що туристичні фірми використовують релігійно-туристичні ресурси для формування подорожей різної тематики, зокрема, в ході нерелігійних і непаломницьких турів. Наприклад, крім релігійно-туристичних і паломницьких подорожей, релігійнотуристичні об’єкти використовують у культових, пізнавально-екскурсійних, ностальгійно-сентиментальних, лікувально-оздоровчих, весільношлюбних та ін. видах турів.

На сьогоднішньому ринку релігійного туризму існує небагато підприємств, які працюють з настільки специфічним турпродуктом і усвідомлюють всі його тонкощі. Для успішної організації туризму в духовних центрах потрібна співпраця туристичних підприємств з діячими церквами. На нашу думку, до основних причин, що перешкоджає розвитку релігійного туризму, належать: відсутність комплексної програми розвитку релігійного туризму, нерозвиненість туристичної інфраструктури, недостатня кількість готельних місць і невідповідність їх структурі попиту, відсутність належного громадського порядку в місцях здійснення паломництва, відсутність рекламно-інформаційної продукції, пропаганди та просування релігійного туризму, відсутність системи управління релігійним туризмом.

В останні роки досить активізувався науковий туризм релігійної тематики, який також має значний потенціал для розвитку в Україні. Вчених цікавить релігійна спадщина – рукописи, різні культові предмети, археологічні розкопки, архітектурні форми, минуле релігій й багато іншого. Подібні поїздки малочисельні, але вони розширюють географію туристських поїздок.

Релігійний туризм виконує ряд важливих функцій, серед яких пізнавальна, естетична, виховна. Пам’ятки церковної історії і культури є засобом утвердження

національної свідомості і самосвідомості, відтворення історичної пам'яті, виховання патріотизму, розвитку естетичних і художніх смаків. Шляхом розробки національної мережі релігійних маршрутів, багато з яких мають міжнародне значення, туристичні фірми України спільно з церковними громадами різних конфесій здійснюють “невидимий експорт” церковної культури як невід’ємної складової національної культурної спадщини. В той самий час “невидимий імпорт” церковної культури інших країн сприяє більш чіткому усвідомленню своєї національної культурної самобутності. Таким чином, історико-культурні пам'ятки, що є об'єктами релігійного туризму, перетворюються на культурне надбання людства і є внеском України у скарбницю світової цивілізації.

Слід зазначити, що незважаючи на те, що зараз продовжується активне і стійке зростання інтересу туристів до відвідування релігійних об'єктів, заключення експертів щодо причинно-наслідкового зв'язку цього явища є доволі різними. Так одні дослідники вважають, що основна причина зростання релігійного туризму, який навіть не підвладний впливу економічної кризи, полягає в тому, що велика частина релігійних туристів є досить заможною і не заощаджує на “вічних цінностях”. Натомість експерти і фахівці СОТ причину стійкості релігійного туризму вбачають в тому, що він здебільшого асоціюється у людей не як уособлення розкішного життя, а як скромна подорож з невеликим набором обов'язкових і недорогих послуг, а також для досягнення пізнавальної та культурної мети.

Таким чином, можемо підсумувати, що сучасний український релігійний туризм як соціокультурний феномен приваблює унікальними умовами для ознайомлення з різними релігіями та культурами; налагодженням діалогу, дружніх зв'язків з представниками інших культур та переконань з різних регіонів та країн, що дозволяє порівнювати соціокультурний досвід; позитивними емоціями, які дозволяють людям відчутти себе в нових життєвих умовах. Проте потенціал залишається нерезалізованим. Серед причин може бути нерозвинена інфраструктура; дефіцит інформації про наявні ресурси і маршрути; слабкі поки що зв'язки з між туристичними фірмами і релігійними організаціями; брак у цій сфері кваліфікованих кадрів.

Крім того, необхідно наголосити, що релігійний туризм в Україні нині потребує законодавчої підтримки шляхом доповнення чинного Закону “Про туризм”, ухвалення окремого Закону “Про паломництво”, який, зокрема, регулюватиме паломництво на територію України. Досить гостро стоїть питання пошуку нових підходів і можливостей для успішної організації релігійних турів на належному рівні, а також уникнення конфліктів, які пов'язані із неефективною діяльністю органів місцевої влади щодо його регулювання. На нашу думку, найефективніше забезпечить вирішення проблем організації релігійного туризму кластерний підхід, оскільки ефективна робота всіх елементів туристичного кластеру допоможе зберегти культурно – історичні пам'ятки, розвинути сферу послуг, вдосконалювати інфраструктуру територій. Крім цього, функціонування кластеру допоможе значно поповнити місцеві бюджети, стимулювати залучення до обігу додаткових коштів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні. Київ: Вища школа, 2002. С. 112.
- ² Третьяк К. О. Національні традиції в культовій архітектурі України. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 8. С. 10.

- ³ *Юрченко С. О.* Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм.* 2017. Вип. 6. С. 217.
- ⁴ *Івакін Г. Ю.* Історичний розвиток Києва XIII – середина XVI ст. Київ: Бескиди, 1996. С. 36.
- ⁵ *Терещенко Ю. І.* “Український слід” в країнах Європи, як об’єкт туристичної діяльності”. *Сучасні тенденції розвитку світового і вітчизняного туризму* : зб. матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції. Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2016 р. С. 9.
- ⁶ *Луняк Є.* Еволюція образу Анни Ярославни у французькій та вітчизняній історіографії. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія.* 2011. № 104. С. 31.
- ⁷ Там само. С. 32.
- ⁸ *Шаблій О. І.* Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. 744 с.; *Шевчук Л. Т.* Сакральна географія. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 160 с.; *Бейдик О. О.* Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2001. 395 с.; *Павлов С. В.* Географія релігій. Київ : АртЕк, 1998. 504 с.
- ⁹ *Яроцький П. Л.* Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. Київ: Бескиди, 2004.; *Жданов Н. С.* Паломницький туризм – проти і за. *Турист.* 2003 р. № 6.
- ¹⁰ *Кифяк В. Ф.* Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці: Книги-XXI, 2003. С. 255-256.
- ¹¹ *Божук Т. І.* Релігійний туризм : термінологічний словник-довідник. Львів : Український бестселер, 2010. С. 94.
- ¹² *Панченко С. А.* “Ходіння на прощу” як домінуюча цінність спокутування у православних паломників. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки.* 2011. Вип. 11. С. 311.
- ¹³ *Сапелкіна З.П.* Релігійний туризм : Навчальний посібник. Київ : Альтерпрес, 2009. С. 91–92.
- ¹⁴ *Литвин І. В.* Релігійний туризм в Україні (90-ті рр. XX ст. – сьогодні). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2014. Вип. 12. С. 283.
- ¹⁵ Там само. С.284.
- ¹⁶ Там само. С.287.
- ¹⁷ *Дащук Ю. Є.* Рекреаційний потенціал регіону як об’єкт наукових досліджень. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Економічні науки.* 2021. Вип. 126. С.35-36.
- ¹⁸ Там само. С.38.
- ¹⁹ *Сергійко В. Ф.* Свобода совісті – правова гарантія розвитку паломницького туризму. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки.* 2011. Випуск 11. С.214.
- ²⁰ Там само. С.7.
- ²¹ *Алексєєв Ю.* Особливості сучасної етнополітики України в контексті євроінтеграційних проблем. *Україна – Європа – Світ : міжнародний збірник наукових праць.* Тернопіль : ТНПУ, 2011. Вип. 5. С. 119.
- ²² Там само. С.120.
- ²³ *Краєвська О.* Співпраця України та Європейського Союзу у сфері туризму: політико-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Сер. Міжнародні відносини.* 2008. Вип. 24. С.74.

- ²⁴ Там само. С. 76.
- ²⁵ *Кадацька Ю. А.* Релігійний туризм в Україні. Київ: Науковий світ, 2003. С. 34.
- ²⁶ *Панкова Є. В.* Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2003. С. 178-179.
- ²⁷ *Патійчук В.* Класифікація релігійно-паломницьких турів за різноякісними ознаками. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки.* 2015. № 14 (315). С. 38-39.
- ²⁸ *Луговий Б., Островська Н.* Особливості розвитку релігійного туризму на Тернопіллі. *Молодий вчений.* 2022. № 6 (106). С. 12.
- ²⁹ *Романчук С. П.* Паломництво українців до Святої Землі. Історико-географічний нарис. *Географія та основи економіки в школі.* 2000. №1. С. 11-12.
- ³⁰ Там само. С.13.
- ³¹ *Ковальчук А.* Організатори паломництва та релігійного туризму. *Вісник Львівського університету. Серія : Географічна.* 2013. Вип. 42. С. 170.
- ³² Про паломництво [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://pilgrims.in.ua/ru/top-palomnicheskie-sluzhby/>
- ³³ *Зікеєва С.* Туристична галузь України в період євроінтеграції: соціально-економічний аспект. *Економіка і менеджмент культури.* 2013. № 1. С. 78.
- ³⁴ Там само. С. 79.

REFERENCES:

- ¹ *Fedorchenko V. K., D'orova T. A.* Istorija tury`zmu v Ukrayini. Ky`yiv: Vy`shha shkola, 2002. S. 112.
- ² *Tretyak K.O.* Nacional`ni trady`ciyi v kul`tovij arxitekturi Ukrayiny`. *Etnichna istoriya narodiv Yevropy`.* 2001. Vy`p. 8. S. 10.
- ³ *Yurchenko S. O.* Religijny`j tury`zm u xry`sty`yanstvi na suchasnomu etapi. *Visny`k Xarkivs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni V. N. Karazina. Seriya : Mizhnarodni vidnosy`ny`.* *Ekonomika. Krayinoznavstvo. Tury`zm.* 2017. Vy`p. 6. S. 217.
- ⁴ *Ivakin G. Yu.* Istory`chny`j rozvy`tok Ky`yeva XIII – seredy`na XVI st. Ky`yiv: Besky`dy`, 1996. S. 36.
- ⁵ *Tereshhenko Yu. I.* “Ukrayins`ky`j slid” v krayinax Yevropy`, yak ob`yekt tury`sty`chnoyi diyal`nosti”. *Suchasni tendenciyi rozvy`tku svitovogo i vitchy`znyanogo tury`zmu : zb. materialiv I Mizhnarodnoyi naukovoprakty`chnoyi konferenciyi. Bila Cerkva: Vy`davec` Pshonkivs`ky`j O. V., 2016 r. S. 9.*
- ⁶ *Lunyak Ye.* Evolyuciya obrazu Anny` Yaroslavny` u francuz`kij ta vitchy`znyanij istoriografiiya. *Visny`k Ky`yivs`kogo nacional`nogo universy`tetu im. T. Shevchenka. Istorija.* 2011. № 104. S. 31.
- ⁷ Там само. S. 32.
- ⁸ *Shablij O. I.* Suspil`na geografiya: teoriya, istoriya, ukrajinoznavchi studiyi. L`viv : L`viv. nacz. un-t im. I. Franka, 2001. 744 s.; *Shevchuk L. T.* Sakral`na geografiya. L`viv : Vy`d. centr LNU im. I. Franka, 1999. 160 s.; *Bejdy`k O. O.* Rekreacijno-tury`sts`ki resursy` Ukrayiny` : Metodologiya ta metody`ka analizu, terminologiya, rajonuvannya. Ky`yiv : VPCz “Ky`yiv. un-t”, 2001. 395 s.; *Pavlov S. V.* Geografiya religij. Ky`yiv : ArtEk, 1998. 504 s.
- ⁹ *Yarocz`ky`j P. L.* Palomny`cz`ky`j (religijny`j) tury`zm v Ukrayini: perspekty`vy` rozvy`tku. Ky`yiv: Besky`dy`, 2004.; *Zhdanov N.S.* Palomny`cz`ky`j tury`zm – proty` i za. Tury`st. 2003 r. № 6.
- ¹⁰ *Ky`fyak V. F.* Organizaciya tury`sty`chnoyi diyal`nosti v Ukrayini. *Chernivci: Kny`gy`-XXI, 2003. S. 255-256.*

- ¹¹ *Bozhuk T.I.* Religijny`j tury`zm : terminologichny`j slovny`k-dovidny`k. L`viv : Ukrayins`ky`j bestseler, 2010. S. 94.
- ¹² *Panchenko S. A.* “Xodinnya na proshhu” yak dominuyucha cinnist` spokutuvannya u pravoslavny`x palomny`kiv. *Naukovi zapy`sky` Ky`yivs`kogo universy`tetu tury`zmu, ekonomiky` i prava.* Seriya: filosofs`ki nauky`. 2011. Vy`p. 11. S. 311.
- ¹³ *Sapyelkina Z.P.* Religijny`j tury`zm : Navchal`ny`j posibny`k. Ky`yiv : Al`terpres, 2009. C. 91-92.
- ¹⁴ *Ly`tyy`n I. V.* Religijny`j tury`zm v Ukrayini (90-ti rr. XX st. – s`ogodennya). *Naukovy`j chasopy`s NPU imeni M. P. Dragomanova.* 2014. Vy`p. 12. S. 283.
- ¹⁵ Tam samo. S. 284.
- ¹⁶ Tam samo. S. 287.
- ¹⁷ *Dashhuk Yu. Ye.* Rekreacijny`j potencial regionu yak ob`yekt naukovy`x doslidzhen`. *Visny`k Xarkivs`kogo nacional`nogo texnichnogo universy`tetu sil`s`kogo gospodarstva. Ekonomichni nauky`.* 2021. Vy`p. 126. S. 35-36.
- ¹⁸ Tam samo. S. 38.
- ¹⁹ *Sergijko V. F.* Svoboda sovisti – pravova garantiya rozvy`tku palomny`cz`kogo tury`zmu. *Naukovi zapy`sky` Ky`yivs`kogo universy`tetu tury`zmu, ekonomiky` i prava.* Seriya: filosofs`ki nauky`. 2011. Vy`pusk 11. S. 214.
- ²⁰ Tam samo. S. 7.
- ²¹ *Aleksyeyev Yu.* Osobly`vosti suchasnoyi etnopolity`ky` Ukrayiny` v konteksti yevrointegracijny`x problem. *Ukrayina – Yevropa – Svit : mizhnarodny`j zbirny`k naukovy`x prac`.* Ternopil` : TNPU, 2011. Vy`p. 5. S. 119.
- ²² Tam samo. S. 120.
- ²³ *Krayevs`ka O.* Spivpracya Ukrayiny` ta Yevropejs`kogo Soyuzu u sferi tury`zmu: polity`ko-pravovy`j aspekt. *Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu. Ser. Mizhnarodni vidnosy`ny`.* 2008. Vy`p. 24. S. 74.
- ²⁴ Tam samo. S. 76.
- ²⁵ *Kadacz`ka Yu. A.* Religijny`j tury`zm v Ukrayini. Ky`yiv: Naukovy`j svit, 2003. S. 34.
- ²⁶ *Pankova Ye. V.* Tury`sty`chne krayeznavstvo. Navchal`ny`j posibny`k. Ky`yiv: Al`terpres, 2003. S. 178-179.
- ²⁷ *Patijchuk V.* Klasyfikaciya religijno-palomny`cz`ky`x turiv za riznoyakisny`my` oznakamy`. *Naukovy`j visny`k Sxidnoyevropejs`kogo nacional`nogo universy`tetu im. Lesi Ukrayinky`.* Seriya : Geografichni nauky`. 2015. № 14 (315). S. 38-39.
- ²⁸ *Lugovy`j B., Ostrovs`ka N.* Osobly`vosti rozvy`tku religijnogo tury`zmu na Ternopilli. *Molody`j vcheny`j.* 2022. № 6 (106). S. 12.
- ²⁹ *Romanchuk S. P.* Palomny`cztvo ukrayinciv do Svyatoyi Zemli. *Istory`ko-geografichny`j nary`s. Geografiya ta osnovy` ekonomiky` v shkoli.* 2000. № 1. S. 11-12.
- ³⁰ Tam samo. S. 13.
- ³¹ *Koval`chuk A.* Organizatory` palomny`cztva ta religijnogo tury`zmu. *Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu. Seriya : Geografichna.* 2013. Vy`p. 42. S. 170.
- ³² Pro palomny`cztvo [Elektronny`j resurs]. Rezhy`m dostupu: – <http://pilgrims.in.ua/ru/top-palomnicheskie-sluzhby/>
- ³³ *Zikejeva S.* Tury`sty`chna galuz` Ukrayiny` v period yevrointegraciyi: social`no-ekonomichny`j aspekt. *Ekonomika i menedzhment kul`tury`.* 2013. № 1. S. 78.
- ³⁴ Tam samo. S. 79.